

२२

शब्दः

मघी १५ घरकी १६ धारकी १७ गोकी १८ रोहिणी १९ रमणी २० मघी २१ वीणा २२ वागी २३ वसा २४ वेगी २५ रीटा २६ गङ्गा २७ तरङ्गी २८ कन्दली २९ लहरी ३० नारी ३१ रामा ३२ भेरी ३३ वसुधरा ३४ काली ३५ कराली ३६ चातुका ३७ चरका ३८ रखा ३९ तुला ४० मघी ४१ ।। * । अथ संस्कृतप्राज्ञतक्रीवलज्जसमग्रान्ताः । जल १ पल २ पल ३ मल ४ वारि ५ कौजल ६ जूल ७ वल ८ पलक ९ दुजूल १० लिङ्ग ११ मन्गीर १२ जूल १३ सलिल १४ कमल १५ चीर १६ तुच्छ १७ राजीव १८ नीर १९ हल २० रजत २१ कुटीर २२ दाव २३ लाल २४ पटोर २५ कारण २६ रोहण २७ पैल २८ कुहर २९ अम्बर ३० मन्दिर ३१ कुटमल ३२ मळक ३३ तामरस ३४ कुङ्कुल ३५ अङ्गद ३६ पुर ३७ अरविन्द ३८ लोह ३९ अङ्ग ४० तद्वाम ४१ करण ४२ कुल ४३ तोरण ४४ मरक ४५ तुङ्ग ४६ अलम् ४७ आगर ४८ भातुर ४९ ।। * । अथ संस्कृतप्राज्ञतसमक्रियापदानि । भय १ देहि २ मञ्ज ३ सङ्घर ४ कुच ५ चौर्य ६ मारय ७ अवगच्छ ८ अवलोकय ९ अवचिनत्य १० खाद ११ ।। * । अथ निरोद्धाणिज्ञानान्ताः । गीहार १ हार २ हरिण ३ अङ्ग ४ हर ५ अङ्गुहांस ६ कैलास ७ कास ८ रद ९ नारद १० सिंह ११ शङ्ख १२ शंख १३ अहि १४ हंस १५ चनवार १६ हलि १७ इन्द्र १८ नाम १९ हिङ्गीर २० निर्भर २१ शरङ्ग २२ चक्रकान्त २३ शङ्कर २४ वागर २५ तद्वाम २६ जलाशय २७ अग २८ हर्म्य २९ तण्डक ३० नख ३१ अत ३२ दीक्षित ३३ अथ ३४ नाराय ३५ काच ३६ कच ३७ कौचक ३८ चचरीक ३९ चाचक ४० चारु ४१ मळ ४२ चय ४३ काक ४४ शोक ४५ बङ्गार ४६ वारस ४७ रस ४८ अरि ४९ रवाल ५० बाल ५१ कङ्काल ५२ काल ५३ कलि ५४ शैल ५५ खल ५६ अनल ५७ अर्क ५८ किङ्कल ५९ कलक ६० कर ६१ शङ्कर ६२ कौर ६३ चीर ६४ लङ्घ ६५ केश ६६ गर ६७ केशव ६८ देश ६९ लेश ७० आनन्द ७१ गन्दन ७२ धनञ्जय ७३ खञ्जरीट ७४ कीट ७५ अपि ७६ कण्टक ७७ कटाह ७८ कटाच ७९ यच ८० दल ८१ अङ्ग ८२ यङ्ग ८३ जनक ८४ अङ्गलि ८५ यन् ८६ वल ८७ रत्नाकर ८८ अन्वक ८९ धराधर ९० धीर ९१ शीर ९२ नावीर ९३ नारायण ९४ कञ्ज ९५ कुशीकेश ९६ ।। * । अथ निरोद्धाणीलिङ्गग्रन्थाः । गङ्गा १ गीता २ यती ३ वीता ४ विधि ५ संख्या ६ महा ७ गद्या ८ आशीः ९ काशी १० निशा ११ वाधा १२ कान्ति १३ शान्ति १४ दवा १५ रसा १६ आर्द्रा १७ निद्रा १८ हरिद्रा १९ इक् २० प्राचा २१ प्राचा २२ इति २३

शब्दनः

इति २४ लाया २५ चाया २६ कथा २७ कान्ता २८ धात्री २९ रात्रि ३० रति ३१ गति ३२ कम्बरा ३३ धारणा ३४ धारा ३५ तारा ३६ कारा ३७ जरा ३८ धरा ३९ आशि ४० रात्रि ४१ रजनी ४२ अर्त्ति ४३ कीर्त्ति ४४ कन्या ४५ तटी ४६ नटी ४७ नारी ४८ वारी ४९ दरी ५० दावी ५१ षटिका ५२ खटिका ५३ जटा ५४ कथा ५५ रथा ५६ शिखा ५७ संख्या ५८ कालिन्दी ५९ कलिका ६० कला ६१ काली ६२ कराली ६३ दुर्गा ६४ ।। * । अथ निरोद्धाणीलिङ्गग्रन्थाः । चरक १ करक २ चक्र ३ चक्र ४ नचक ५ तक्र ६ रजत ७ प्रत ८ शरीर ९ चीर १० नीर ११ अचि १२ तीर १३ धन १४ कनक १५ निधान १६ ध्यान १७ सन्धान १८ दान १९ नलिन २० नगर २१ मात्र २२ ह्वण २३ नेच २४ अखि २५ दाच २६ आलिङ्गन २७ स्थान २८ शिरः २९ चरित ३० जल ३१ खल ३२ स्थाल ३३ कलत्र ३४ चित्र ३५ कौजाल ३६ जाण ३७ असक ३८ नाक ३९ दैव्य ४० लिङ्ग ४१ अङ्ग ४२ जावण्य ४३ हिरण्य ४४ खेच ४५ अङ्ग ४६ अगिन ४७ वान ४८ अङ्क ४९ काचन ५० आनन ५१ कानन ५२ हाटक ५३ नाटक ५४ नाच ५५ तैल ५६ चेल ५७ रसातल ५८ अदन ५९ वदन ६० ज्ञान ६१ निदान ६२ दधि ६३ चन्दन ६४ अचर ६५ लचय ६६ जय ६७ प्रत्य ६८ प्राच्य ६९ दल ७० हल ७१ ।। * । अथ निरोद्धाणिपदानि । आशास्त्रे १ अस्ति २ चकास्ति ३ इन्दिति ४ ह्वजति ५ आशंसति ६ क्रीडति ७ ध्यायति ८ अचैति ९ वाचते १० सति ११ वहति १२ आराधति १३ चक्षति १४ शैते १५ गच्छति १६ वच्छति १७ इच्छति १८ नयति १९ आवाति २० हलि २१ ईहते २२ अत्राति २३ खाति २४ दधाति २५ याति २६ जयति २७ ह्वसति २८ करोति २९ ।। इति कविकल्पतरुतया १ क्षत्रके २ कुसुमम् । शब्दकारः, वि, (शब्दं करोतीति । ज+अच् । "न शब्दोक्तेककलहमार्येति ।" ३।२।२४ । इति टप्रतिषेधः ।) शब्दं करोति यः । यथा, "सतामहखरं पची वैरकारं नराशनम् । हनुं कलहकारोऽवै शब्दकारः पपात खम् ।" इति भट्टी ५ सर्गः । शब्दयचः, पुं. (शब्दं शब्दाद्यनेनेति । यच+ "यचदृढनिश्चिममम् ।" ३।३।५८ । इति अप् ।) कर्मः । इत्यमरः । शब्दस्य ज्ञानञ्च । शब्दनः, नि, (शब्दं कर्तुं शीलमस्य । शब्द+ "चजनशब्दाष्टादकर्मकाद्युच् ।" ३।२।१४६ । इति तच्च्ङीति युच् ।) शब्दकर्ता । तत्पर्यायः । रवयः २ । इत्यमरः । (शब्दं भावे क्युट् ।) शब्दमात्रे, क्री ।

श्रमः

शब्दभेदी, [न] पुं, (शब्दमनुस्त्वत्वे 'नु' शीलमस्य । भिद् + ङिनिः ।) अन्वयनः । इति चिकारकशेषः । पायुः । इति केचित् । वायविशेषः । इति रामायणम् । शब्दवेधी, [न] पुं, (शब्दमनुस्त्वत्वे 'वेहु' शीलमस्य । विध + ङिनिः ।) अन्वयनः । इति धनञ्जयः । दशरथराजः । यथा,— "कत्वशब्देन कौशल्ये कुमारेश धनुश्रिता । कुमारः शब्दवेधेति मया पापमिदं क्षतम् ।" इति वाल्मीकीये रामायणे ६३ अध्यायः । शब्दवेधो इत्येवं कत्वक्रीत्तेनेति यावत् । इति तट्टीका । शब्दाधिष्ठानं, क्री, (शब्दस्य अधिष्ठानं आश्रयस्थानम् ।) कर्मः । इति वैनचन्द्रः । श्रम, उ भ य इर श्रमे । इति कविकल्पतरुम् । (दिवा०-पर०-अक०-सेट् । क्रावेट् ।) उ, श्रमिन्वा श्रान्त्वा । भ य, श्रान्यति । इर, अश्रमत् अश्रमीत् । पुषादित्वात्त्रिणं उ इत्यन्वै । श्रमः श्रान्तीभावः । श्राम उट्टापि विना द्वाचि-रिति रङुः । श्रम इति पदस्य अण्त्वात्पि सम्भवे श्रान्तीकरखेऽप्ययमिति धातुप्रदीपः । 'वरेण श्रमितुं लोकाणनं दग्धुं च तत्तपः ।' इति कुमारसम्भवम् । 'वचो निश्रान्वाधिपतिर्दिवीकाम् ।' इत्यादावनेकार्थत्वात् मुलेत्यर्थः । वा श्रम यम इत्यत्र वाशब्दस्य अवस्थावाचिण्यात् नौ निजं हृत्स्वः श्रममति । इति दुर्गादायः । श्रम, उ क न आलोचे । इति कविकल्पतरुम् । (पुरा०-आल०-उभ०-इति केचित्-क०-सेट् ।) आलोचः प्रविधानम् । वा श्रम यम इत्यत्र वाशब्दस्य अवस्थावाचिण्यात् अस्त्व आर्षे नौ इत्याभावः । उ क, श्रामयते कार्यं सधीः । न, श्रामयति श्रामयते । 'निश्रामय तदुत्पातं विश्वराजहतो मम ।' अयमालनेपदीत्यन्वै । इति दुर्गादायः । श्रमः, पुं, (श्रम्यत इति । श्रम+ हलच्चेति घञ् नोदात्तोपदेशेति उट्टाभावः ।) श्रान्तिः । इत्यमरः । (यथा, राजतरङ्गिण्याम् । ४ । ३८ । "विरामशैलमथितात् तस्य चित्तमहोदधेः । प्रकीपकालकूटस्य पश्चात् श्रमसुधोद्वात् ।") मोचः । इति चिकारकशेषः । पाचिः । इति श्रमशब्दटीकायां रामायणम् । उपचारः । इति राजनिर्घण्टः । अन्तरिन्ध्रियनिग्रहः । इति वेदान्तसारः । अन्तःकरणसंयमः । इति भगवद्गीतादर्शमाध्यायस्य ४ श्लोकटीकायां श्रीधरखामी । (यथा, गीतायाम् । १० । ४ । "बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः चमा सत्वं दमः श्रमः ।") विक्षेपककर्मोपरमः । इति च तस्यैव ६ अध्यायस्य ३ श्लोकटीकायां श्रीधरखामी । (वाचो-न्ध्रियनिग्रहः । यथा, भागवते । १३ । २ । ३३ । "सत्वं शीचं द् मौवं बुद्धिर्ज्ञानैः श्रीयंशःचमा । श्रमो दमो भगश्चेति यत्सङ्गाद्वाति संयमम् ।")